

Den delte enhedsskole

Hjælpeklasserne – en kontroversiel sag i København 1900-1915¹

Af Janus Wolff Christiansen, Mikkel Solgaard Thomsen og Jacob Walter

Da lærere og elever på Enghavevejens skole i København i begyndelsen af april 1908, påbegyndte det nye skoleår, føltes alt formentlig som det plejede, og det var sikkert med den samme fornemmelse af spænding i kroppen som ved tidligere års skolestart.

Det skulle imidlertid vise sig, at hverdagen for et stort antal lærere og elever på skolen ville ændre sig en del allerede det kommende skoleår. Københavns kommunale skolevæsen havde nemlig fået en ny undervisningsplan som trådte i kraft fra og med skoleåret 1908 og som indeholdt en lang række nyskabelser i forhold til den forrige undervisningsplan fra 1876. Flere lærere og elever ville blive konfronteret med de to nye praktiske fag sløjd og husholdning. Eleverne på en betalingsfri skole som Enghavevejens friskole ville generelt have flere timer på skemaet end tidligere, da timetallet for fri- og betalingsskolen var blevet harmoniseret.

Det mest revolutionerende var imidlertid, at to elevgrupper ville blive adskilt fra skolens normalklasser. De dygtigste elever ville nu blive undervist af de »heldige« lærere, der havde fået ansvaret for skolens nye mellemskoleklasse. Denne klasse var en realisering af den del af *loven om højere almenskoler af 1903*, der skulle sikre de dygtigste kommuneskoleelever en reel mulighed for en udvidet undervisning og måske forsættelse i gymnasiet. De af skolens elever, der havde sværest ved at følge med i den almindelige undervisning, skulle nu undervises af de lærere, der med eller mod deres vilje havde fået ansvaret for skolens nye *hjelpeklasser*. Denne foranstaltning var indført for at give en reel hjælp til kommuneskolens svageste elever, så de hurtigst muligt kunne vende tilbage til normalklasserne.

Initiativet til denne nye undervisningsplan var taget af Københavns skoledirektion 8 år tidligere. Direktionen havde den 14. november 1900 nedsat en kommission af 5 lærere, 5 lærerinder og 5 inspektører under forsæde af skoledirektøren og de to vicedirektører. Kommissionen skulle finde plads på timeplanen til to nye fag for pigerne: Husholdning og madlavning. Denne begrænsede opgave blev udvidet til en gennemgribende revision af den kommunale undervisningsplan, og det var altså denne lærere og elever på Enghavevejens friskole måtte forholde sig til 8 år senere.

Skolen stod ikke stille i de 8 år. Enhedsskolen var blevet et dominerende ideal, udtrykt bl.a. i den skelsættende *lov om højere almenskoler af 1903*. Den skabte sammenhæng mellem folkeskolen og gymnasiet ved hjælp af mellemskolen, men hvor var der i dette enhedsskoleideal plads til de elever, der slet ikke kunne følge med i undervisningen?

Baggrunden for hjælpeklassernes oprettelse

Den 18. september 1902 lå betænkningen med den reviderede undervisningsplan færdig. Den blev betegnet som et »...længselsfuldt ventet fremskridt...«². Der var flere grunde til, at en revision trængte sig på.

For det første stod man over for et helt konkret problem: Den såkaldte oversidning. Der var for mange børn, godt en tredjedel, der ikke gennemførte et helt skoleforløb, som det var foreskrevet i 1814-loven. Størstedelen af børnene var på et eller andet tidspunkt tvunget til at sidde en klasse over. Kommissionen opridsede i sin betænkning flere grunde til denne utilfredsstillende situation: De faglige krav til børnene var sat for højt, undervisningsformen med udenadslære og terperi medførte problemer med at nå og forstå pensum. Dette var en kritik af skolesystemet og lærerne. Hertil kom forskelle i sociale vilkår udenfor skolen: Mulighed for at få ro til hjemmearbejdet, børnenes sundhedstilstand og omfanget af erhvervsarbejde.

For det andet var behovet for en revision også afledt af den eksplosive udvikling, kommuneskolen havde gennemgået fra midten af 1800-tallet og frem til århundredskiftet. Skolestrukturen i København havde ændret sig fra at være en broget samling af små og mellemstore privatskoler, fattigskoler og højere skoler hen imod en koncentration af flere elever på færre store kommunale fri- og betalingsskoler, og et beskedent antal privatskoler. Der var kommet langt flere elever som følge af tilvandringen fra land til by, indlemmelsen af omkringliggende landkommuner og en generel befolkningstilvækst – en udvikling der endnu ikke var afsluttet. Da kommuneskolen samtidig også begyndte at tiltrække bedrestillede børn fra den voksende middelklasse, fik skoleklasserne en mere uhomogen elevsammensætning.

En tredje grund til revisionen af skolevæsenet, skal findes i ændringer af den politiske sammensætning i Københavns Borgerrepræsentation. Fra slutningen af 1800-tallet blev Højres 'monopollignende' tilstand i Borgerrepræsentationen efterhånden brudt. I 1893 fik den social-liberale liste (bestående af socialdemokrater og venstrefolk³) valgt samtlige 6 opstillede ind⁴ og kom dermed for første gang i Borgerrepræsentationen. Denne udvikling fortsatte i de følgende år og allerede i 1898 havde den social-liberale liste opnået flertal i forsamlingen – hvilket den beholdt frem til 1917, hvor Socialdemokratiet alene opnåede fuld majoritet. Ønsket om skolereformer kan primært tilskrives Socialdemokratiet, der dog helt op til 1917 på dette område arbejdede tæt sammen med venstrefolk.

Indholdet i Kommissionens betænkning

Det havde langt fra været en let opgave at nå til enighed om betænkningen. 44 møder var blevet afholdt, og til sidst havde det været nødvendigt med en flertalsafstemning for at kunne færdiggøre betænkningen.

Det forslag, kommissionen blev enig om at støtte, var fremsat af inspektør V. F. Hassager. Forslaget gik ud på, at børnene efter det tredje skoleår skulle deles i to klasserækker, der blev benævnt A-klasser og B-klasser. Hovedparten af eleverne skulle føres videre i A-klasserne gennem 4 opadstigende klassetrin og undervises udfra en plan, der ikke oversteg de gældende fordringer. Undervejs i kommissionsarbejdet blev forslaget ændret, således at fordringerne til A-klasserne i modstrid

med Hassagers ønske blev hævet. Ca. en tredjedel af eleverne, de svagt begavede og de socialt dårligst stillede, skulle placeres i B-klasserne. Her skulle undervisningen lægge mindre vægt på kundskabsfagene.

Kommissionen var klar over, at man med den foreslåede deling bevægede sig ind på et følsomt område, og det var da også denne deling, et mindretal i kommissionen principielt modsatte sig. Mindretallet frygtede bl.a. talrige fejl ved lærernes skønsmæssige afgørelser, der skulle ligge til grund for, hvilke elever der skulle i B-klasse og i A-klasse. Desuden frygtede de, at B-rækken ville blive opfattet som en ringere skole, hvor det var en skam at få sit barn placeret. Her kunne mindretallet trække på de negative erfaringer, der havde været med en tidligere udskildning af vanskelige børn i de såkaldte særklasser, der var blevet oprettet i forbindelse med undervisningsplanen af 1876. Disse særklasser var op mod århundredskiftet blevet talrige og genstand for en massiv kritik, hvorefter de var blevet nedlagt. Særklasserne var blevet opfattet som problematiske, fordi de ikke kun havde medført en adskillelse af eleverne på baggrund af evner, men også ud fra opførsel, social baggrund og andre lignende faktorer, der ifølge kritikerne ikke burde ligge til grund for en elevdeling.⁵ Særklasserne var ikke blevet en hjælp for de svage elever, men en udskillelse af de besværlige elever – de var blevet 'kommuneskolens skraldespand'.

Flertallet i kommissionen henviste til, at lærerskønnet, der lå til grund overalt i undervisningen var en nødvendighed. Det var skolens suveræne ret at træffe afgørelser om børnenes placering. At give forældrene medindflydelse kunne slet ikke komme på tale. Tilliden til lærernes skøn var en grundpille i skolens indretning. For at undgå en gentagelse af særklassernes status af skraldespand, burde der fastsættes en række regler som kunne sikre at gennemførelsen skete på ret vis. Disse regler forblev dog uklare i kommissionens forslag, men det blev understreget, at sontringen burde finde sted efter tredje klasse, og at der ikke senere i skoleforløbet burde føres børn fra A-klassen til B-klassen. Skønnet skulle begrundes ud fra et hensyn til barnets undervisningsbetingelser, herunder evner, flid og vilkår for hjemmearbejde og ikke ud fra opførsel. Selvom man var fræk, skulle man altså ikke uden videre sorteres fra.

Da kommissionens betænkning i 1904 blev fremlagt i Borgerrepræsentationen, blev det opfattet som et godt initiativ i retning af en bedre skole. Det var først og fremmest kommissionens ønsker om ændringer af den daværende undervisningsplan, der blev hyldet. Kommissionen havde sat en revision af skolesystemet på dagsordenen, og scenen var nu gjort klar for en lancering af de forskellige ønsker og forventninger, parterne i Borgerrepræsentationen havde til fremtidens skole – og en deling af kommuneskoleeleverne i A- og B-klasser harmonerede ikke umiddelbart med disse forventninger. Diskussionen kredsede om de mange specifikke nyskabelser forslaget indeholdt, men blotlagde først og fremmest en række forskelle i opfattelsen af det ideal, alle i en vis udstrækning hyldede, men hvis mål og indretning langt fra var færdigdefineret – idealet om *enhedsskolen*.

Tre synspunkter på en Enhedsskole

Borgmester *Theodor Dybdal*⁶ kunne godt acceptere en deling i A- og B-rækker. Dybdals glæde ved delingsplanen bundede i et ønske om at redefinere det, han be-

tegnede som 'folkeskolens enhed'. Han lancerede sin og skoledirektionens vision for kommuneskolevæsenet i følgende leddeling 1) hjælpeklasser,⁷ 2) A- og B-rækker, 3) mellemskoleklasser, 4) realklasser. Dybdal fik indflettet mellemskoleklasserne i sin leddeling af kommuneskolen, som konsekvens af *loven om højere almen-skoler af 1903*. Han forestillede sig mellemskolen som et parallelforløb til de 3 øverste klasser i A-rækken, 6., 7. og 8. klasse. Hans synspunkt var, at man godt kunne tale om 'folkeskolens enhed', hvis der hermed mentes en folkeskole, der inden for det samme system kunne tilbyde forskellige typer undervisning – en slags differentiering. Med sin leddeling mente Dybdal og skoledirektionen at kunne sikre, at kommuneskolen gav det enkelte barn netop den undervisning, der passede til dets udviklingsniveau. I stedet for at alle børn skulle undervises på samme høje niveau, lempe de man nu for B-klassernes vedkommende niveauet. Således ville der »...ikke være sket nogen som helst Skade af den Art, som følger med det at være Oversidder. De kan gaa frejdige og glade ud til Livets Gerning, og derved er der vundet uhyre meget.«⁸ Hvad angik spørgsmålet, om der ville blive sat skel mellem B-klassebørn og A-klassebørn, måtte det være skolens opgave at gøre skellet så lille som muligt. Han foreslog, at man i stedet for altid at benævne B-klasserne med de sidste bogstaver i alfabetet, byttede rundt, således at det nogen gange var de første bogstaver, der betegnede B-klasserne og de sidste der betegnede A-klasserne.

I modsætning til Dybdal kunne Socialdemokratiets ordfører *Frederik Borgbjerg*⁹ ikke acceptere en deling af eleverne i A- og B-klasser. Problemet med oversidningen bundede i nogle ændrede samfundsstrukturer som skolen ikke havde formået at tilpasse sig. Borgbjerg mente, at en omformning af familielivet og opløsningstendenser i hjemmet havde fundet sted, som en følge af den moderne sociale og industrielle udvikling. Hjemmenes vilkår og børnenes erhvervsarbejde medvirkede til oversidningsproblemet inden for den gældende undervisningsplan. Disse to faktorer var også udpeget som tungtvejende problemer i kommissionens betænkning, men Borgbjerg mente ikke, at kommissionens løsningsforslag tog disse problemer alvorligt. At dele børnene i A- og B-klasser ville ikke fjerne problemet, kun gøre skellet i kommuneskolen større. For at fjerne oversidningsproblemet skulle børnenes fysiske tilstand forbedres, ved en udvidelse af fag der indebar legemsøvelser og legemligt arbejde (f.eks. indførelsen af sløjde som obligatorisk fag), gennemførelse af skolebetjening og et udvidet forbud mod børnearbejde. Tiltag, der både lå indenfor og udenfor skolens område. Derudover ville mere individuel undervisning og hjælp til de dårligst begavede gøre de rent faglige skel mindre. Til sidst fremhævede han mellemskolen, som Dybdal også havde nævnt. 1903-lovens grundprincip tolkede han som, at alle børn skulle kunne gå i den almindelige folkeskole til de var 11. eller 12. år gamle, uden at undervisningen skulle betinges af, at nogle senere skulle i mellemskolen. Hermed var han fremme ved sit egentlige anliggende: Ikke en deling af eleverne, men en forbedring af deres betingelser for at kunne gå i skole, og ligeså vigtigt indførelsen af en kommunal mellemskole, der kunne tiltrække middelklassens børn. Herved ville kommuneskolens niveau højnes og et stort skridt være taget hen imod det store mål – en folkeskole som fællesskole for alle.

Venstres ordfører *Herman Trier*¹⁰ kunne ligesom Dybdal acceptere en deling in-

den for sit enhedsskoleideal, men hans argumentation var præget af pædagogiske ideer. Hvordan skolens struktur blev indrettet, var et praktisk problem, der nok skulle løse sig hen ad vejen. Det vigtigste var at indretningen blev baseret på en indstilling til barnet i tråd med tidens reformpædagogiske tanker: »Personligheden skal sættes i Bevægelse, saaledes at Barnet ikke gaar ud i Livet belæst med Kundskaber, det ikke har fordøjet, men gaar ud i Livet med Appetit paa at skaffe sig flere og Evne til at anvende det det nu har lært og fremtidig yderligere vil tilegne sig.«¹¹

Der var altså forskellige måder at anskue skolen og dens 'rette' udvikling på. Fællesnævneren lå i opfattelsen af kommuneskolen som et center, mens graden af enhed var til diskussion. Med kommissionens forslag var skridtet taget i retning af, at få klarlagt hvad begrebet enhed skulle dække over, og dermed hvilke grundlæggende principper fremtidens kommuneskole skulle bygge på. Der var sat stort spørgsmålstegn ved om kommuneskolen allerede fra de mindste klasser skulle bygge på en deling, selvom et behov for en mere differentieret undervisning var erkendt. Det var i dette spændingsfelt mellem enhed og differentiering, et politisk udvalg under Herman Trier skulle udarbejde et nyt forslag.¹² Ikke overraskende tog udvalget sig god tid (3 år) før det fremlagde et helt nyt forslag for Borgerrepræsentationen.

Kommuneskolens egentlige formål fastslås – Hjelpeklasserne oprettes

Borgerrepræsentationen havde udvalgets betænkning til diskussion den 14. januar 1907. Denne betænkning skulle vise sig at blive stort set enslydende med den færdige undervisningsplan. Som udgangspunkt var oversidningsproblemet søgt klarlagt. Udvalget havde i samarbejde med skoledirektionen tilvejebragt en overvældende mængde statistik. Af de drenge der i årene 1892, 93, 96 og 97 blev udskrevet af skolen efter endt skolegang, havde kun 34,6%, 37,4%, 34,2%, og 33% ikke været oversiddere henholdsvis 1, 2, 3 eller 4 gange, af pigerne 31%, 33,8%, 28,1%, og 28,5%.¹³ Oversidningen var nu et veldokumenteret problem, men løsningen var ikke kommissionens delingsforslag, som blev forkastet af udvalget: »Delingen vil let sprænge Skolens Enhed og avle et usundt Modsætningsforhold mellem Eleverne, den ene Rækkes vil let blive betragtede som »menige af anden Klasse«, et tilfældigt Misforhold mellem en Lærer og en Elev vil kunne føre Vilkaarlighed ind i Skønnet over dennes rette Anbringelse, [og] den gensidige Paavirkning Børnene imellem vil let tabe i Værdi...«¹⁴

Grunden til at udvalget havde taget afstand fra delingsforslaget, var princippet om én klasserække, »...der maa betragtes som Udtryk for det, der er Kommuneskolens egentlige Formaal.«¹⁵ Enhedsskolen skulle baseres på én klasserække, dette havde udvalget ophøjet til et grundlæggende princip. Forskellige muligheder for mellem skolens integration var blevet diskuteret i udvalget, og man foreslog oprettelsen af »...en fireaarig Række Mellemkoleklasser, der forudsatte, at Eleven før Optagelsen i dem havde gennemgaaet Kommuneskolens 5 nederste Klasser.«¹⁶ For at fastholde princippet om den ene klasserække skulle der ikke laves en særlig undervisningsplan for de børn, man tidligt i skoleforløbet fornemmede var egnede til mellem skolen. Optagelse i mellem skolen skulle ske ved en optagelsesprøve. Med indførelsen af mellem skolen på disse præmisser, ville enhedsskole tanken yderligere blive cementeret.

Kommissionens initiativ i 1900 havde sat skub i skolens udvikling. Et nyt princip og en ny struktur for kommuneskolen var født – men der var endnu en vigtig tilføjelse til den nye grundstruktur – *hjelpeklasserne*. I forlængelse af princippet om én klasserække fortsatte Trier: »Imidlertid er man [i udvalget, red.] ikke blind for, at der vil være Elever, som kan have Vanskelighed ved paa normal Maade at følge med i disse opadgaende Klasser, og som der derfor maa være Anledning til paa en praktisk Maade at søge at hjælpe ud over Vanskeligheden.«¹⁷ Udvejen skulle ikke være oversidning eller B-klasser, men derimod en deling i en anden form: »Delingen bør [...] ske paa en saadan Maade, at Kommuneskolen kommer til at bestaa af et Klasse-system, der sigter til at skaffe alle dens Elever en stadig og jævn Fremgang, hver efter sin Evne, og hvor Elever af en eller anden Grund ikke kan følge med i den almindelige Undervisning, og derfor maa undervises for sig i kortere eller længere Tid, maa Muligheden for en stadig Vekselvirkning mellem disse Elever og Hovedskolen dog være sikret.«¹⁸ Ordet 'vekselvirkning' er det centrale i dette citat. Hjelpeklasserne skulle oprettes som en sideløbende klasserække til normalklasserne, hvortil elever kunne sendes fra første klasse, men med den intention, at de hurtigst muligt skulle vende tilbage til normalklasserne. For at sikre en hurtig tilbagevenden skulle elevantallet i hjelpeklasserne være mindre end i normalklasserne, og læreren skulle hermed have bedre mulighed for at arbejde med den enkelte elev. Herudover skulle der ved en inddeling af pensum i halvårslige afsnit åbnes mulighed for tilbagevenden til normalklasserne to gange om året. En undervisningsplan for hjelpeklasserne blev med vilje ikke udfærdiget, da disse jo kun skulle være midlertidige. Udvalget håbede med forslaget at: »Den egentlige Kommuneskole med sine 7 klasser, med Hjelpeklasserne til Hjælp for de svagere og Mellemskolen til Gavn for de udvalgte flinkeste, vil vedblive at samle Hovedmassen af Børnene og føre dem til Folkeskolens Maal, forhaabentlig i mere lige Linie og med mindre Afgang i Utdid end hidtil.«¹⁹

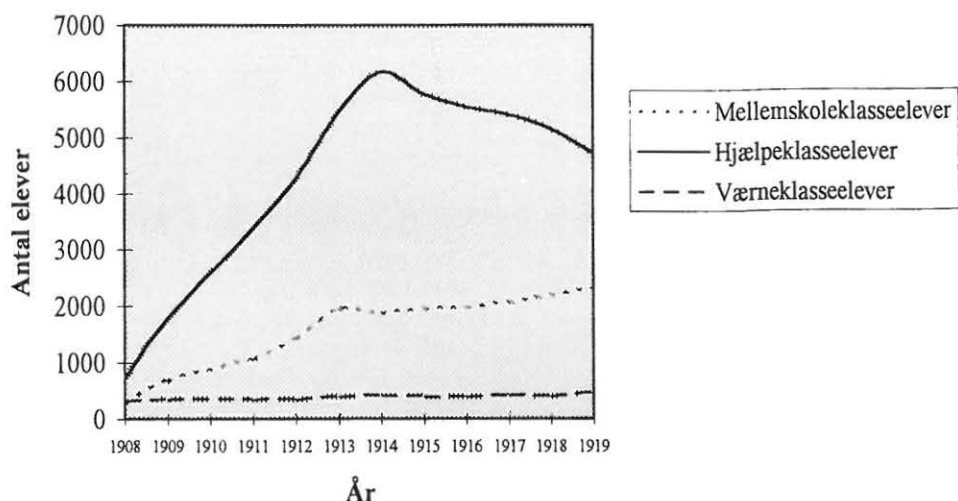
Det var karakteristisk for forhandlingerne om udvalgets forslag, at selve det praktiske grundlag for hjelpeklasserne ikke blev diskuteret. Politikerne, og socialdemokraterne i særdeleshed, stillede sig tilfreds med forslaget og satte ikke spørgsmålstegn ved, at der ikke var nogen undervisningsplan for hjelpeklasserne. Der blev heller ikke sat spørgsmålstegn ved, at den undervisningsplan, man indførte i normalklasserne, var identisk med den, kommissionen havde foreslået for A-rækken, og som var mere krævende end den foregående undervisningsplan. Her spøjte hensynet til den voksende middelklasse, for hvem, politikerne ønskede, at kommuneskolen skulle være den foretrukne skole og som næppe ville acceptere et lavere fagligt niveau. Således blev hjelpeklasserne oprettet som et led i en mere omfattende reform, end den kommissionen havde foreslået. A/B systemet blev forkastet som uacceptabelt i forhold til en fastholdelse af et enhedsskoleideal, der byggede på én fast klasserække.

Hjelpeklasserne i praksis – en problematisk begyndelse

Omfanget af de enkelte klassetyper i delingssystemet, dvs. værne-, hjælpe-, og mellemskoleklasser udviklede sig i perioden fra 1908-1915 meget forskelligt. Antallet af mellemskoleklasseelever steg svagt og udgjorde i perioden ikke mere end 4,1% af

kommuneskolens samlede antal elever, og antallet af værneklasselever holdt sig i hele perioden under 1%. Omfanget af hjælpeklasseleverne var langt større. Stigningen i antallet af hjælpeklasselever var i perioden, hvor hjælpeklasserne blev etableret, meget kraftig, fra 727 elever svarende til 1,5% af det samlede antal elever i kommuneskolen i 1908, til et maksimum på 6.173 elever svarende til 11,3% af det samlede antal elever i kommuneskolen i 1914. Antallet af hjælpeklasser steg følgelig også eksplosivt fra 47 klasser i 1908 til 324 i 1914.²⁰

Fig. 1. Antal hjælpe-, værneklasse- og mellemskoleklasselever

Blandt lærerne herskede der en generel usikkerhed om undervisningen i og udskillelsen til hjælpeklasserne og det store antal hjælpeklasselever førte til en omfattende kritik af hjælpeklasserne fra kommuneskolelærerne i fagbladet Københavns Kommuneskole²¹ og fra politikerne i Borgerrepræsentationen.

Lærernes kritik gik primært på, at hjælpeklasseleverne i for ringe omfang vendte tilbage til normalklasserne og i modsætning til målsætningen, udviklede hjælpeklasserne sig til en fast fortløbende klasserække – en decideret B-klasserække. Årsagen til dette var de skrappe og tilsyneladende urealistiske »omflytningsbestemmelser«. Omflytningsbestemmelserne bestod i, at de udskilte hjælpeklasselever ikke blot skulle indhente det forsømte, men samtidig gøre sig i stand til rykke op i den næstfølgende normalklasse (dvs. fra eksempelvis 3. hjælpeklasse til 4. normalklasse), hvis de skulle gøre sig forhåbninger om at vende tilbage til normalklasserne. Man ønskede at gøre den såkaldte »parallelomflytning« mulig (dvs. omflytning af elever fra eksempelvis 3. hjælpeklasse til 3. normalklasse). Nogle lærere mente endda, at det var selve hjælpeklasseidéen, der var det egentlige problem, og ønskede derfor hjælpeklasserne afskaffet. Hjælpeklasselevernes manglende tilbageførelse til nor-

malklasserne og deres lavere klassekvotient medvirkede til, at hjælpeklassernes omfang og derved den økonomiske byrde steg uforholdsmæssigt meget. Disse lærere hæftede sig især ved at de økonomiske omkostninger ikke stod i forhold til de pædagogiske resultater.

Omflytningen af hjælpeklasseeleverne (se figur 2) viser tydeligt, at der var hold i kritikken. I perioden fra 1909-1911 var andelen af hjælpeklasseelever, der i efterfølgende skoleår blev i hjælpeklasserækken, gennemsnitligt 69,2%. Procentdelen af hjælpeklasseelever, der blev flyttet tilbage til normalskolen, som jo var målet, var i perioden 1909-1911 26,3%, hvoraf 17,2% flyttedes til et højere normalklassetrin og 9,1% blev parallelomflyttet til normalklasserne.²²

Ved Borgerrepræsentationens årlige budgetforhandlinger, blev hjælpeklasserne også genstand for kritik. Det store antal hjælpeklasser med deres lave klassekvotient²³ var blevet en stor belastning på skolebudgettet. Mens den borgerlige gruppe²⁴ var kritiske overfor hjælpeklasserne som institution, kritiserede flertallet bestående af socialdemokraterne og de radikale kun hjælpeklassernes praksis. Både Socialdemokratiet og Borgerrepræsentationens radikale Venstre var tilhængere af hjælpeklasserne og mente, at disse hjalp til at udbedre nogle af de socialt betingede problemer indenfor kommuneskolen. Politikerne i Borgerrepræsentationen var dog enige om, at hjælpeklassernes omfang udgjorde en for stor økonomisk byrde for skolevæsenet, men lagde her vægt på forskellige faktorer. Den borgerlige gruppe ville begrænse udgifterne ved det kommunale skolevæsen som helhed, mens socialdemokraterne og de radikale derimod mente, at de stigende udgifter til hjælpeklasserne drænedes normalklasserækken for ressourcer og derfor blev en trussel mod enhedsskolen. For socialdemokraterne og de radikale var normalklasserækken med 9/10 af kommuneskoleeleverne den vigtigste klasserække. Denne udgjorde kernen i enhedsskolen og skulle derfor have højeste prioritet.

Skoledirektionen griber – nødtvunget – ind

På baggrund af den megen kritik af hjælpeklasserne og usikkerheden omkring tilrettelæggelsen af undervisningen i disse, blev en særskilt undervisningsplan for hjælpeklasserne vedtaget i november 1911. Undervisningsplanen indeholdt en timeplan for hjælpeklasserne og et medfølgende cirkulære, som bl.a. omhandlede principperne for tilbageføring til normalklasserne.²⁵ Timeplanen med virkning fra skoleåret 1912-13 nedsatte generelt fordringerne for hjælpeklasseeleverne, og de boglige fordringer fra 4. hjælpeklasse blev sat yderligere ned. Dette betød en større forskel i undervisningsniveauet mellem normalklasserne og hjælpeklasserne, en forskel, der yderligere vanskeliggjorde hjælpeklasseelevernes muligheder for at vende tilbage til normalklasserne. Vedrørende parallelomflytningen blev det pointeret, at den kun skulle foregå rent undtagelsesvis. Direktionen frarådede udtrykkeligt dette i anmærkningerne til bestemmelserne: »Navnlig bør man være varsom med at flytte et Barn fra Hjælperækken til Parallelklassen i Normalrækken, idet man vel maa huske paa, at et saadant Barn, saafremt det igen maa vende tilbage til Hjælperækken, vil være sinket et Aar og kommet en Klasse tilbage for Kammeraterne i Hjælperækken, ligesom det har maattet skifte Lærer og Kammerater to Gange.«²⁶ Cirkulæret og ti-

meplanen levede ikke op til kritikernes krav og hjælpeklasserne vedblev med at være en fast fortløbende klasserække. Antallet af hjælpeklasseelever faldt da heller ikke, som følge af undervisningsplanen og cirkulæret fra 1911 – tværtimod.

I perioden 1912-1914 var andelen af hjælpeklasseelever, der ved skoleårets udgang blev i hjælpeklasserne 79,5%. Den samlede andel for tilbageflytning til normalklasserne var for perioden 1912-1914 14,2%, men fordelingen var forrykket i forhold til de foregående år. Kun 5% blev nu flyttet tilbage til et højere normalklassetrin, mens 9,2% blev parallelomflyttet. Afstanden mellem normal- og hjælpeklasserne var stigende.

I 1913 brød lærernes diskussion om hjælpeklasserne ud igen i Københavns Kommuneskole. Borgerrepræsentationen havde i den mellemliggende tid sammenkædet en stigning i normalklassernes klassekvotient med den stadig større byrde, hjælpeklasserne udgjorde for kommunens skolebudget.²⁷ Dette havde givet flere hjælpeklasselærere yderligere ammunition til at kræve hjælpeklasserne nedlagt eller i det mindste en justering af deres praksis, for at mindske omfanget. Der var til gengæld også flere lærere, der ikke mente at hjælpeklasserne kunne blive for dyre: »At disse Klasser er dyre, er sikkert nok, men om de er for dyre, er imidlertid et ganske andet Spørgsmaal [...] Det er bl. a. i højeste Grad afhængigt af, hvor stor Betydning man tillægger den Omstændighed, at man giver en Skare fra Naturens Haand stedmoderligt behandlede unge Mennesker de bedst mulige Chancer for at kunne klare sig i den tilstundende Kamp for Tilværelsen.«²⁸

Debatten om hjælpeklasserne tiltog i styrke og skabte så meget røre, at der blev afholdt to møder (d. 24/10 og 5/12-1913) i kommunelærerforeningens regi om, hvad man skulle stille op med hjælpeklasserne. Det fremgik af møderne, at flere lærere havde problemer med at sende børn til hjælpeklasserne: »...lige saa mange Læ. der er, lige saa forskelligt kan Skønnet være, mange Læ. nænner ikke at sende Børn til Hjkl., det strider mod deres Samvittighed.«²⁹ Det blev endvidere pointeret, at det ikke var nok, at børnene befandt sig godt i hjælpeklasserne, man måtte også stille fordringer til deres udvikling. Man kunne dog ikke på møderne blive enige om en resolution angående hjælpeklasserne.

Splittelsen blandt de lærere, der var grundlæggende positivt stemt overfor hjælpeklasserne og dem, der ønskede hjælpeklasserne nedlagt hurtigst muligt virkede total. Dette førte til, at debatten i Københavns Kommuneskole skiftede karakter til nu at handle om, hvorvidt der skulle tages en afstemning om afskaffelsen af hjælpeklasseinstitutionen. Den foreslåede afstemning om hjælpeklasserne kunne have tydeliggjort vægtfordelingen mellem synspunkterne, men da afstemningen blev knyttet til mere fundamentale spørgsmål om kommunelærerforeningens arbejde og kompetence, blev den aldrig foretaget. Formentligt strandede afstemningen også på, at man i kommunelærerforeningens ledelse var ængstelige ved at tage et åbent opgør med især skoledirektionen og til dels Borgerrepræsentationen.

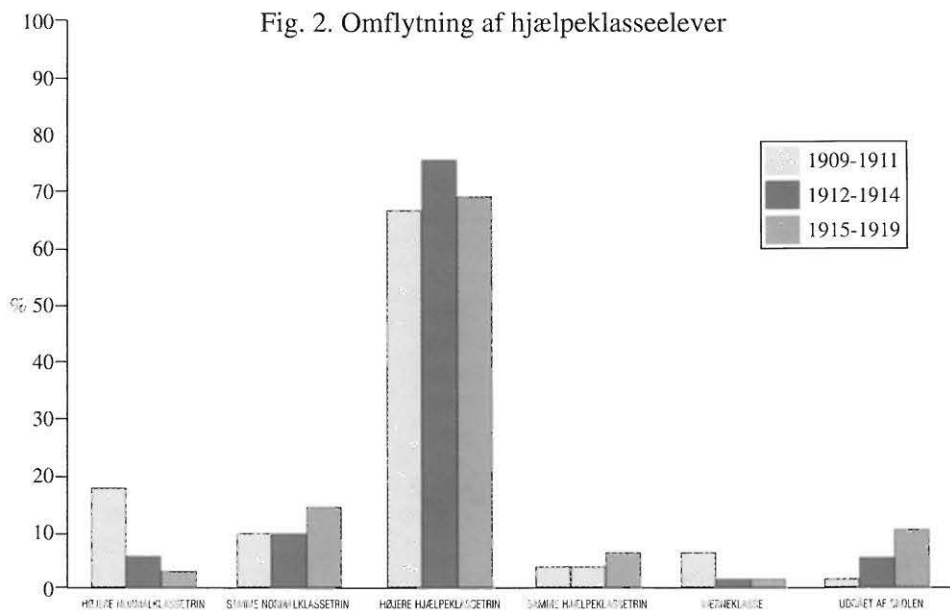
I Borgerrepræsentationen fortsatte kritikken af hjælpeklasserne sideløbende, og årene frem til 1914 blev der flere gange fra budgetudvalgets side henstillet til, at magistraten og skoledirektionen ændrede reglerne for tilbageflytningen til normalklasserne, så parallelomflytningen blev reglen. Først ved tredje henstilling i februar

1914, blev budgetudvalgets henstilling taget til efterretning, og dette førte til et nyt cirkulære i november 1914.³⁰ Cirkulæret blev begrundet med at hjælpeklasseeleverne stadig ikke i tilstrækkeligt omfang blev ført tilbage til normalklasserne. Fremover skulle grundlaget for skønnet om elevernes placering lægges: »...saaledes, at alle saadanne Børn i Hjælpeklassen, som giver grundet Haab om, at de i Hovedfagene Dansk, Skrivning og Regning nu vil kunne følge Undervisningen i Parallelnormalklassen, overflyttes til denne i Stedet for at føres til Oprykning i Hjælperækken.«³¹ Således lykkedes det for skoleledelsen at justere de omflytningsbestemmelser, der allerede fra 1910 var blevet fremhævet som en grundlæggende fejl ved hjælpeklassesystemet. Nu var det 'kun' inden for tre fag, at børnene skulle kunne følge og forstå hele pensum, og parallelomflytning blev gjort til reglen – og ikke undtagelsen som cirkulæret fra 1911 ellers pointerede. I det nye cirkulære havde skoledirektionen altså bøjet sig for ønsket om parallelomflytning – hvilket i realiteten betød en genindførelse af oversidningen – men i kommentarerne til det nye cirkulære fastholdt skoledirektionen, at oversidning i samme klasserække stadig ikke burde forekomme i nævneværdig grad.

Skoledirektionens rolle i hjælpeklassespørgsmålet viser, at skoleadministrationen havde en betydelig autonomi, når det gjaldt om at ændre ved de eksisterende skolestrukturer, og at den i hvert fald med hensyn til hjælpeklasserne kunne holde den store gruppe lærere og det politiske flertal hen, men ikke på længere sigt helt overhøre dem.

Hjælpeklasseelevernes antal blev efterfølgende reduceret, og antallet af hjælpeklasser faldt herefter støt. Som det fremgår af figur 2, er der ikke tegn på, at markant

Fig. 2. Omflytning af hjælpeklasseelever

flere hjælpeklasseselever blev ført tilbage til normalklasserne. De få hjælpeklasseselever, der før blev ført tilbage til en højere normalklasse, kom nu i stedet til en parallel normalklasse. Faldet i det samlede antal hjælpeklasseselever kunne derfor tyde på, at færre normalklasseselever blev overført til hjælpeklasserne. At der stadig var mange hjælpeklasseselever viser at en stor del af kommuneskolens elever, på trods af mere lempelige krav, stadig ikke kunne føres tilbage til normalklasserne. Det rejser spørgsmålet om, hvorvidt det var normalklassernes pensumniveau, der var sat for højt – i hvert fald for en del af eleverne? Diskussionen i Borgerrepræsentationen angående hjælpeklasserne stoppede efter cirkulæret i 1914, hvilket kan tolkes som en foreløbig accept af hjælpeklassernes udvikling.

Årsagen til at socialdemokraterne og de radikale efter 1914 accepterede, at tilbageflytningen stadig ikke fungerede efter den oprindelige hensigt var formentligt, at hjælpeklassernes omfang og dermed økonomiske byrde for skolebudgettet blev begrænset. Socialdemokraternes og de radikales accept kan derfor ses som et udtryk for deres centrale ønske om at gøre normalklasserækken bedre, dvs. styrke enhedsskolen. Dette var efter hjælpeklassernes omfangsmæssige begrænsning delvist sikret. Kampen for enhedsskolen kom nu til at stå på en række andre områder bl.a. nedlæggelsen af betalingsskolen, dannelsen af heldagsskolen og en delvis kommunalivering af gymnasieskolen.

Lærerne og hjælpeklasserne – et tværsnit

De lærere, der deltog i debatten Københavns kommuneskole, var dybt splittede i deres holdning til hjælpeklasserne. Lærerne kan i grove træk opdeles i to fløje med grundlæggende forskellige synspunkter: En fløj, der så hjælpeklasserne som et nødvendigt pædagogisk og socialt tiltag, og en anden fløj, der så hjælpeklasserne som opsamlingsklasser for de svageste og besværligste af kommuneskolens elever.

Blandt de mange indlæg står hjælpeklasselærerne Niels Abildgaard og P.W. Lindholm som tydelige eksponenter på disse forskellige synspunkter. I et besk indlæg ytrede Abildgaard sin uvilje imod hjælpeklasserne: »Undertegnede har et Aar haft Timer i en 4. Hjælpeklasse, og jeg maa sige, at jeg ingen Sinde har følt en saadan Ulyst ved mit Arbejde i Skolen som i denne Klasse. Disse Børn var ikke blot svagt begavede, men de allerfleste var tillige i høj Grad uartige, sladderagtige, raa og ondskabsfulde indbyrdes, og en enkelt af dem gjorde sig skyldig i en oprørende Mishandling af et Dyr. Desuden stank de af Snavs og Utøj, saa det var rent umuligt at have dem i sin Nærhed.«³² Abildgaard skammede sig så meget over tilstanden i hjælpeklasserne, at han følte han bedrog kommunen for sin løn ved at undervise i disse og ønskede dem omgående nedlagt. Kendetegnende for debatten om hjælpeklasserne, blev der hurtigt taget til genmæle. Lindholm anfægtede i det efterfølgende nummer af Københavns Kommuneskole Abildgaards opfattelse af hjælpeklasserne og hjælpeklasseseleverne i særdeleshed: »Hr. A [bildgaard, red.] har efter min Mening et ganske forkert Syn paa Hjælpeklassens Børn. Det er Taalmodighedsarbejde at undervise disse Børn; det er sikkert nok! Men gaar man med Lyst og Kærlighed til sin Gerning, og har man Forstaaelse af disse Børns aandelige Standpunkt, kan Arbejdet i Hjælpeklasserne bringe en lige saa stor Glæde og Tilfredshed som Arbejdet i Normalklasserne.«³³

Udsnit af et klassebillede fra en friskole 1902-03. Ansigterne fortæller om underernæring og frygt for øretæver. Statistisk set ville ca. 3 af de børn vi ser på billedet blive placeret i de hjælpeklasser, der oprettedes 6 år efter. (Foto: Johan Friis. Københavns Bymuseum. Her taget fra Københavns historie, bind 5, 1982 s. 124).

Abildgaard placerede sig på den fløj vi har valgt at betegne *nedlægningsfløjen*. Denne fløj var modstandere af hjælpeklasserne, hovedsageligt ud fra en principiel modstand mod selve delingsprincippet. Argumentet var, at skolen i stedet for at opdele eleverne skulle søge at samle dem. Dette kom til udtryk på forskellig vis: Hovedparten af lærerne på nedlægningsfløjen argumenterede alene for hjælpeklassernes nedlæggelse, men der forekom dog også et alternativt forslag til reformering af hele kommuneskolen. Det var skoleinspektør H. C. Johannessen, der havde deltaget i og præget debatten fra begyndelsen, som med ildhu fremførte idéen om, at man ved at nedlægge hjælpeklasserne og mellemklasserne kunne overføre ressourcerne til normalklasserne og tilbyde *alle* elever en bedre og længerevarende skolegang.³⁴ H. C. Johannessen og ligesindede fremstod med deres argumentation som en mere humanistisk og visionær del af nedlægningsfløjen, de svage elever skulle hjælpes, ikke stigmatiseres. Til forskel fra ovennævnte havde en lærer som Abildgaard tydeligvis ikke den mindste medfølelse for den brogede flok, der sad i hjælpeklasserne, og anså det ikke som skolens opgave at tage særlig hånd om disse elever. Disse to forskellige tilgange til hjælpeklassernes nedlæggelse komplementerer dog hinanden i den forstand, at de viser, at nedlægningsfløjens hovedinteresse (og fællesinteresse) var at nedlægge hjælpeklasserne til fordel for en opprioritering af normalklasserne.

Ifølge nedlægningsfløjen modvirkede udskillelsen af hjælpeklasseeleverne dannelsen af enhedsskolen. Det store flertal af hjælpeklasseeleverne blev på tvivlsomme skøn udskilt for hele deres skolegang og derigennem stemplet som andenrangselever. En hjælpeklasselærer mente, at forsvarerne for hjælpeklasserne, måske i den bedste hensigt, var blændet: »Hvis man af lutter Omsorg for Børnenes Fremtid gaar saa vidt, at man forkvakler og forbitrer deres Barndom, er man paa gale Veje.«³⁵ Hjælpeklasserne havde ifølge nedlægningsfløjen en uhomogen sammensætning, hvilket forhindrede en undervisning tilpasset elevernes specifikke behov. Man mente at det blev de socialt belastede og forhærdede børn, der kom til at præge hjælpeklasserne, hvor de udøvede en dårlig indflydelse på de elever, der af andre årsager også sad i hjælpeklasserne. Samlingen af de forhærdede elever betød desuden at opdragelse, disciplinering og undervisning blev umuliggjort. Nedlægningsfløjen anså også hjælpeklasserne som en økonomisk trussel med enhedsskolen. Normalklasserne, der skulle udgøre grundstammen i enhedsskolen, blev drænet for ressourcer på grund af de stigende udgifter til hjælpeklasserne. De få blev ud fra helt forkerte hensyn altså prioriteret i stedet for de mange.

P. W. Lindholm og andre hjælpeklasselærere på den anden fløj, som vi har valgt at betegne *justeringsfløjen* kunne ikke være mere uenige. Lærerne, der placerede sig på denne fløj, tog i deres argumentation udgangspunkt i det praktiske arbejde med eleverne. De så hjælpeklasseeleverne som to grupper. Den ene gruppe var måske sent udviklet, eller havde en svagere opfattelsesevne, men deres – godt nok ringere – evner var ikke afgørende forskellige fra normalklasseelevernes. Denne gruppe burde udvikle sig i normalklasserne, og den dyre hjælpeklasseundervisning var ikke i længden nødvendig for disse elever. Den anden gruppe ville imidlertid under ingen omstændigheder kunne klare sig i normalklasserne. Deres koncentrationsevne var forbavsende ringe og de sjuskede, så snart læreren ikke ofrede dem opmærksomhed.

Det var hos denne gruppe, at hjælpeklasserne virkelig kunne gøre gavn. Disse elever var blevet opgivet og havde selv givet op: »De græder ofte, naar man sætter dem en ganske lille Opgave; de er enten sløve eller modløse. Men naar de saa erfarer, at de kan magte den ganske lille Opgave, bliver de lykkelige; de daarligste Børn i Hjælpeklassen kan sige »Jeg kan«, udbryde det midt i Arbejdet fulde af Stolthed og Glæde. Der er en ganske ny og ubegribelig Opdagelse for dem. Og denne Opdagelse er det Vaaben i Kampen mod Spredtheden og Uopmærksomheden, det som dog stadig er den største Vanskelighed, man har at kæmpe med i Hjælpeklassen, langt større end Kampen mod selve de svage Evner.«³⁶ Eleverne skulle indgydes tillid til egne evner, så de troede, at det nyttede med en kraftanstrengelse. Hjælpeklasserne skulle 'renses' for de midlertidige hjælpeklasseelever (den første gruppe) så de kun bestod af de reelle hjælpeklasseelever (den anden gruppe). Kravene til de reelle hjælpeklasseelever vedrørende kundskabsindlæring skulle sættes ned og praktisk manuelt arbejde, som f.eks. sløjd, skulle opprioriteres.

Justeringsfløjen var altså grundlæggende positivt indstillet overfor hjælpeklasserne. De mente at udskillelsen til hjælpeklasserne medførte, at både normal- og hjælpeklasserne blev mere ensartede. Hjælpeklassernes lavere klassekvotient gjorde det muligt at lære den enkelte elev bedre at kende og tilrettelægge en undervisning efter elevens behov. Lærerne på justeringsfløjen var klar over, at elevernes problemer ofte var socialt betinget, men dette ændrede ikke ved hjælpeklassernes berettigelse. Her løstes nogle af de problemer, som realiseringen af princippet om én klasserække uvægerligt førte med sig.

En hjælpeklasselærer på justeringsfløjen kunne godt forstå nedlægningsfløjens meget idealistiske syn på enhedsskolen, som bundede i: »...det principielle Krav om Enhedsskolen, den fælles Barneskole for alle – rige og fattige, begavede og mindre begavede. – Vi undtager lige de aandssvage, der henvises til Værneklassen. – Men ellers væk med enhver Udskillelse opefter og nedefter – det vil sige: Væk med Mellemsskolen og Hjælpskolen. Derimod en Overbygning paa selve Skolen for den, der har evnerne dertil.«³⁷

Den citerede lærer mente dog selvom han ideelt kunne tilslutte sig dette enhedsskolesyn, at det var urealistisk. Citatet viser samtidig, at der i debatten om hjælpeklasserne eksisterede et andet og mere radikalt enhedsskolesyn, end det der kom til udtryk i Borgerrepræsentationen. Et enhedsskolesyn der udelukkede enhver elevdeling og som H. C. Johannessen var den der tydeligst havde formuleret i sin pjece »*Den offentlige Byskoles Veje og Maal*« fra 1906. Citatet var da også rettet mod Johannessen og hans ligesindede og kan tolkes som, at en løsning på hjælpeklasseproblemerne måtte tage udgangspunkt i den skolestruktur man havde, og her var hjælpeklasserne en uundgåelig realitet. Hjælpeklasserne havde potentiale til, med visse forbedringer, at underbygge de principper for kommuneskolen, der var truffet enighed om i Borgerrepræsentationen.

Hjælpeklassernes virke og hjælpeklasseelevernes sociale baggrund

Hvordan kom hjælpeklasserne til at virke? Dette spørgsmål skal ikke forstås som, hvilket konkret pensum der blev undervist efter eller hvilke lærebøger der blev

brugt. I stedet har vi ønsket at afklare, om hjælpeklasserne var en mulighed for de svageste elever til at få et bedre udbytte af deres skolegang, eller om hjælpeklasserne var et middel til 'rense' normalklasserne til fordel for børn fra bedrestillede hjem og stemple hjælpeklasseeleverne som uønskede pga. deres sociale baggrund.

Hjælpeklasselærernes meget forskellige erfaringer med undervisningen i hjælpeklasserne giver umiddelbart det indtryk, at erfaringerne er erhvervet i helt forskellige skolesystemer. Hjælpeklassernes 'udseende' og lærernes omflytning af eleverne til disse klasser har varieret fra skole til skole og fra lærer til lærer, og flere forskellige forhold har medvirket til at afgøre hvordan de enkelte hjælpeklasser så ud og virkede.

Lærerskønnene, der lå til grund for udskillelsen, gav den enkelte lærer ansvaret og muligheden for selv at vurdere, hvilke elever der skulle overflyttes. Læreren blev anset som den person, der havde det bedste kendskab til eleven, og der var ingen hjælp at hente fra andre professionelle grupper og heller ingen kontrol med disse skøn. Det er således ikke utænkeligt, at forskellige lærere ville nå til forskellige resultater med hensyn til, om en elevs problemer i normalklassen var betinget af hjemmets sociale forhold, elevens erhvervsarbejde eller elevens åndelige evner. Nogle lærere har derfor sandsynligvis udskilt alle elever, der af en eller anden årsag havde problemer med at følge med, andre har været mere tilbageholdende. Lærenes engagement har varieret, der har været lærere som med længsel så frem til timerne i mellemskolen eller normalklasserne, mens andre lærere fandt stor glæde ved at undervise i hjælpeklasserne. Lærerskønnene kunne altså være influeret af lærertypen, men hjælpeklassernes 'udseende' kunne også afhænge af socialt betingede forhold såsom boligkvarterets tilstand og skoletypen, dvs. hvorvidt det var en fri- eller betalingsskole. Da disse to kommunale skoletyper kan ses som et udtryk for en social deling af kommuneskolens elever, vil et blik på antallet af hjælpeklasseelever, der kom fra henholdsvis fri- og betalingsskolen, give et fingerpeg om hjælpeklasseelevernes sociale baggrund.

Statistikken viser, at hjælpeklasseeleverne i perioden 1909-1915 gennemsnitlig i ca. 84% af tilfældene kom fra friskolen og tilsvarende i ca. 16% af tilfældene fra betalingsskolen. Disse tal skal selvfølgelig sammenholdes med den procentdel af kommuneskolens elever der gik i henholdsvis fri- og betalingsskolen. Her er tallene i perioden gennemsnitlig ca. 71% for friskolen og ca. 29% for betalingsskolen. På figur 3 ses udviklingen i den procentdel af henholdsvis fri- og betalingsskoleeleverne, der gik i hjælpeskolen.

Figur 3. Procentvis fordeling af elever overflyttet til hjælpeklasser efter skoletype

	1909	1911	1912	1913	1914	1915
Friskoleelever	1,7%	7,8%	9,6%	11,6%	13,4%	12,3%
Betalingsskoleelever	0,9%	3,9%	4,7%	6,1%	5,7%	5,0%

Risikoen for at blive overflyttet til en hjælpeklasse var ca. dobbelt så stor i friskolen som i betalingsskolen. Mens procentdelen af betalingsskoleelever, der gik i hjælpeklasserne, kun kom op på 6,1% i 1913, kom procentdelen af friskoleelever, der gik i

hjelpeklasserne, helt op på 13,4% i 1914.³⁸ Ud fra disse tal fra fri- og betalingsskolen er det tydeligt, at den sociale baggrund havde en betydning for, om eleverne havde i hjelpeklasserne.³⁹ De relativt få hjælpeklasseelever, der kom fra betalings-skolen, har formentligt i højere grad svaret til den elevgruppe, hjelpeklasserne oprindelig var tiltænkt, nemlig dem, der pga. af deres ringere evner og standpunkt og ikke pga. hjemmets beskaffenhed eller andre sociale omstændigheder, havde problemer med at følge normalklassens pensumkrav. Som en hjælpeklasselærer formulerede det, anså man ikke betalingsskolens elever som: »...saa meget bedre begavede end Friskolens Børn, men vi ved jo, at deres Hjem og sociale Vilkaar forud giver dem Betingelserne for Tilegnelsen af et bedre Udbytte af deres Skolegang. Der maa i saa Henseende naturnødvendigt være en betydelig Forskel paa f.Eks. Børnene i Øster Farimagsgades Kmsk og en af vore fattigste Friskoler.«⁴⁰ Sidste del af citatet antyder også, at en friskoles placering i København (eksempelvis om den var placeret i et lejekasernekvarter eller et mere blandet boligkvarter med elever fra hjem med forskellige indtægtsniveauer) havde betydning for, hvilke elever der sad i hjelpeklasserne, og derfor måske også for hjelpeklassernes virke. En hjælpeklasse fra en friskole i et lejekasernekvarter har efter al sandsynlighed været anderledes befolket end en hjælpeklasse fra en betalingsskole i samme boligkvarter eller fra et bedre boligkvarter og har derfor også fungeret anderledes. En tilfældigt udvalgt stikprøve af fri- og betalingsskolernes hovedbøger viser at der var flere enker, fraskilte, arbejdsmænd og lignende dårligt stillede, blandt hjælpeklasseelevernes forsørgere i friskolen end tilfældet var for hjælpeklasseelevernes forsørgere i betalingsskolen.⁴¹

I forsøget på at afklare, om hjelpeklasserne var en pædagogisk mulighed eller en social stemping og udskillelse af uønskede elever, skal fokus også sættes på de forskellige begrænsninger og muligheder, som hjælpeklassesystemet indeholdt. Omflytningsbestemmelserne satte væsentlige begrænsninger for hjælpeklasseelevernes muligheder for at vende tilbage til normalklasserne. Disse muligheder blev yderligere forringet i 1911, da hjelpeklassernes pensumniveau blev sænket, mens normalklassernes pensumniveau blev fastholdt. Selv da omflytningsbestemmelserne blev lempet i 1914, var der stadig et stort antal elever, der år efter år blev i hjælpeklasserækken. Dette mere end antyder, at et stort problem for denne gruppe elever kunne hænge sammen med normalklassernes pensumniveau.

Hvad angår undervisningen i de enkelte hjelpeklasser gjorde den lavere klassekvotient det muligt, at der blev mere tid til den enkelte elev, og at læreren bedre kunne tilrettelægge en undervisning, der var baseret på hjælpeklasseelevens evner og behov. De lavere pensumkrav i hjelpeklasserne understøttede denne mulighed, og den ikke-specificerede læseplan samt manglen på egentlige lærebøger beregnet til hjelpeklasserne gav den enkelte lærer større råderum, men stillede også større krav til lærerens engagement. Muligheden har været til stede for, at den enkelte lærer har kunnet benytte sig af alternative undervisningsmetoder og materialer.⁴² Hvorvidt sådanne undervisningssituationer har været reglen eller undtagelsen, er dog ikke så lige til at besvare.

Nogle hjelpeklasser har givetvis været opsamlingsklasser fyldt med børn, der af alle tænkelige årsager ikke har kunnet følge med i normalklassernes undervisning

eller var raget uklar med en lærer. Disse årsager har, jævnfør figur 3 og hjælpeklasselærernes erfaringer, i stor udstrækning været af social karakter. Disse klasser har indeholdt rå, forhærdede, moralsk fordærvede, frække, sygelige og svagt begavede, fattige, forsømte og forhutlede børn, således at de med rette kunne betegnes som 'en social skraldespand'. Eleverne i disse klasser kunne så i tilgift risikere at blive undervist af en lærer, der hellere ville undervise de dygtige elever i mellemskolen, som måske har foragtet dem og som enten har søgt at disciplinere disse hjælpeklasseelever med hård hånd eller helt opgivet dem. Der har dog også eksisteret hjælpeklasser, der tilsyneladende har besiddet et mere homogent tilsnit, og hvor eleverne har kunne møde en forstående og medfølende lærer, der med andre midler i undervisningen har søgt at hjælpe eleverne fremad. Disse to billeder af hjælpeklasserne har været yderpunkterne, hvorimellem hjælpeklasserne har set ud og virket.

En delt Enhedsskole?

Hjælpklasserne blev til som følge af en vidtgående revision af Københavns kommunale skolevæsen, og havde både en pædagogisk og politisk funktion. På den ene side skulle hjælpeklasserne afhjælpe det store problem med oversidningen der eksisterede i de københavnske fri- og betalingsskoler, og som en særligt indrettet klassetype tilbyde de svagere begavede elever en mere hensigtsmæssig form for undervisning. På den anden side var hjælpeklasserne et nødvendigt led i den konstruktion, der skulle udgøre rammerne for den fremtidige københavnske kommuneskole. Konstruktionen blev benævnt enhedsskolen, og med undervisningsplanen af 1908 var der, for første gang, skabt politisk enighed om nogle grundprincipper denne enhedsskole skulle hvile på – og det var i et snævert forhold til disse principper hjælpeklasserne blev oprettet.

Hjælpklassernes indretning var direkte afledt af princippet om én klasserække. Men at man havde fået fastslået dette princip for kommuneskolen, løste ikke det oversidningsproblem, der havde sat en revision af undervisningsplanen på skinner. Det var nødvendigt med en eller anden form for delingsmekanisme, til afhjælpning af oversidningsproblemet, der forhindrede eleverne i at gennemføre deres skolegang. Løsningen var hjælpeklasserne, men delingen skulle foretages ud fra det væsentlige princip, at den kun skulle være midlertidig. Så snart børnene i hjælpeklasserne havde indhentet det forsømte, skulle de sluses tilbage i normalklasserækken. Vekselvirkningsprincippet blev understreget af at der ikke blev lagt en fast undervisningsplan for hjælpeklasserne. En pædagogisk særindsats, en lavere klassekvotient og en mere individuel baseret undervisning, skulle sikre at opholdet kun blev midlertidigt.

Hjælpklasserne kom ikke til at virke efter hensigten. Omfanget af hjælpeklasserne eksploderede og kulminerede i 1914 hvor mere end hver 10. kommuneskoleelev sad i hjælpeklasserne. Ikke nok med at omfanget steg, men hjælpeklasserne udviklede sig også til en permanent adskilt klasserække, der reelt fungerede sideløbende med normalklasserækken. Man forsøgte løbende at justere ved hjælpeklassernes bestemmelser, og til slut blev omfanget nedbragt, men vekselvirkningsprincippet blev aldrig realiseret. Når eleven først var blevet placeret i en hjælpeklasse, var der ringe

sandsynlighed for at vende tilbage til normalklasserækken. Enhedsskolen var en delt skole.

Hvordan kunne denne udvikling accepteres? Fra politisk hold stillede man sig tilfreds med, at hjælpeklasserne rettede op på misforholdet angående det udstrakte brug af oversidning. Oversidning blev ikke fuldstændigt afskaffet, men kommuneskoleeleverne fik nu samlet set i lang større udstrækning et afsluttet skoleforløb. For de svagere elever nu blot i hjælpeklasserne. Samtidig har hjælpeklasserne også været en reel hjælp. For nogle elever var der tale om en anderledes tilrettelagt undervisning, der i højere grad var tilpasset den enkelte elevs evner og behov, i rammer der sikrede mere tid til den enkelte elev. Dette argument kan dog ikke stå alene. I andre tilfælde har hjælpeklasserne mere haft karakter af at være 'en social skraldespand'. Flere lærere opfattede hjælpeklasserne som opsamlingsklasser for normal-skolens værste elever, og betragtede det at undervise i hjælpeklasserne som formåls-løst. Kvaliteten af hjælpeklasseundervisningen taget under et er derfor svær at fastslå.

Den afgørende grund til at hjælpeklasserne blev accepteret, trods det faktum at de udviklede sig til en særskilt klasserække, må findes hos Socialdemokratiet. Socialdemokraterne måtte tage erfaringerne med hjælpeklasserne til efterretning, og erkende at man ikke kunne skabe en lige skole i et ulige samfund. Tiden arbejdede for Socialdemokratiet, der i perioden fra 1900 til 1920, fik gennemført en række sideløbende reformer af skolevæsenet. Med hjælpeklassernes oprettelse i forbindelse med undervisningsplanen havde de sikret sig, at udskilning af de svagere børn, i hvert tilfælde i princippet, ikke skulle være permanent, men midlertidig. Dette var det væsentligste princip at få fastslået. Med igangsættelsen af de sideløbende reformer såsom skolebespisning, skolelæge m.m. håbede man, at børnenes forudsætninger for at gå i skole blev væsentligt forbedret, således at den store gruppe af tidligere potentielle oversiddere blev betydeligt reduceret. Med andre ord kunne man godt acceptere en lille restgruppe i permanente hjælpeklasser, så længe kommuneskolens elever gennemførte et helt skoleforløb, og for størstedelens vedkommende indenfor normalklasserne. Det er svært at konkludere, hvorvidt de sideløbende reformer vit-terligt var udslagsgivende for det faldende antal hjælpeklasseelever fra 1914 frem til 1920. Her skal forklaringen snarere søges i cirkulæret fra 1914, der gjorde parallel-omflytning til reglen og samtidig lempede de skrappe krav for tilbageføringen til kun at omfatte de tre hovedfag, dansk, skrivning og regning.

På trods af, at cirkulæret fra 1914 lempede kravene i forbindelse med tilbageføringen, var der stadig en stor del af hjælpeklasseeleverne, der ikke kunne føres tilbage til normalklasserækken. Det generelle pensumniveau var tilsyneladende stadig for højt. Hvorfor accepterede Socialdemokratiet dette høje niveau? Hensynet til den voksende middelklasse har nok spillet en rolle. At gøre kommuneskolen attråværdig for middelklassen, var en del af argumentationen for at indføre den kommunale mellem-skole, og bibeholdelsen af et højt pensumniveau var rettere den pris, Socialdemokratiet måtte betale for realiseringen af enhedsskolen. Det vigtige for Socialdemokratiet var, at man fik vænnet middelklassen til at anskue kommuneskolen som det naturlige valg for børns skolegang. Herefter kunne man gradvist tilpasse kom-

muneskolens niveau. Således arbejdede Socialdemokratiet målrettet hen imod sammenlægningen af betalings- og friskolen i 1915, og selvom normalklassens pensumniveau ikke blev lempet, så blev tolerancetærsklen sænket i den forstand, at eleverne efter cirkulæret i 1914 'kun' skulle udskilles til hjælpeklasserne, hvis de ikke kunne følge med i de tre hovedfag.

Den delte enhedsskole med sine værne-, hjælpe-, mellemskole- og realklasser var på mange måder karakteristisk, for den måde man i samtiden forsøgte, at bygge tidligere tiders ulighed og differentiering ind i mere centraliserede og ensartede strukturer. Ligesom tidens tanker om demokratisering og fremskridtsoptimismen lyste igennem diskussionerne i den politiske beslutningsarena. Fremtrædende personer som Herman Trier og Frederik Borgbjerg var forankret i denne tids reformiver og så skolen som en kerne i det «nye» samfund, hvis konturer stod skarpt end nogensinde før. De var dog også praktiske politikere, der så nødvendigheden af at tage et skridt af gangen. En anden fremtrædende personlighed, der skal trækkes frem, var mindre pragmatisk og måske netop derfor den mest fremsynede. Det var delingstankens mest konsekvente modstander Hans Christian Johannesen. Johannesen havde også et ideal for enhedsskolen, der var en grundsten i hans forestilling om det harmoniske samfund. Skolen skulle bygge på lighed, fællesskab og forståelse samfundsklasserne imellem. I praksis ønskede han en udelt folkeskole, bestående af 10 års ubrudt skolegang, uden optagelsesprøver undervejs og med direkte adgang til gymnasiet. Lyder det bekendt? Dette ideal skulle, til trods for at det ikke fandt tilslutning i begyndelsen af århundredet, vise sig at have den længste holdbarhed. Man kan så diskutere, om de sociale og politiske problemer i tilknytning til en fælles enhedsskole var løst. Det var de næppe. Men idealet levede videre – i vore forestillinger om en enhedsskole.

Noter

1. Denne artikel er skrevet på baggrund af projektrapporten *Den delte enhedsskole*, RUC, 1997 af Jacob Walter, Janus Wolff Christiansen og Mikkel Solgaard Thomsen. Vejleder Gunhild Nissen. For mere fyldestgørende oplysninger om litteratur og kildemateriale henvises til denne rapport.
2. BF Bind 64 tillæg, 1904, s. 580. Dette årstal henviser til hvornår kommissionens betænkning blev fremlagt for Borgerrepræsentationen.
3. Fra 1907 Borgerrepræsentationens radikale Venstre.
4. Der var 6 ud af de samtlige 36 pladser på valg hvert år. Ved indlemmelsen af de omkringliggende kommuner i 1901 og i 1902 steg antallet af pladser i Borgerrepræsentationen til 42, hvilket først i 1913 blev hævet til 55.
5. For en beskrivelse af kritikken af særklasserne, se bl.a. Vor Ungdom, 1900, s.347FF. Blandt lærerne i fagbladet Københavns Kommuneskole var der også bred enighed om særklassernes uheldige virke.
6. Theodor Dybdal var borgmester for magistratens 1. afdeling, der omfattede skoler, politi m.v. I sin egenskab af borgmester for denne refererede skoledirektionen, som var den afgørende myndighed i skolesager til ham. Dybdal var en af to højreborgmestre, der holdt sin post længst. Selvom han i kraft af sit tilhørsforhold til Højre sad lidt klemmt, havde hans afdeling stor selvstændighed. Kilde: *Københavns historie 1900 – 1945 bind 5*, s.31.
7. Disse hjælpeklasser må ikke forveksles med de hjælpeklasser som denne artikel omhandler, men var en forsøgsordning for muneskolens allersvageste elever. Med oprettelsen af de nye hjælpeklasser i 1908 blev de gamle betegnet værneklasser.
8. BF Bind 64, 1904, s. 1763.
9. Frederik Borgbjerg, stud.theol. og journalist. Som fremtrædende socialdemokrat deltog han aktivt i formuleringen af den socialdemokratiske ideologi, ikke kun i Borgerrepræsentationen men også på landsplan. Se f.eks. *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie bind 12*, s.32 og s. 156.

10. Herman Trier var en respekteret repræsentant for den liberale opposition, der på samme liste som Socialdemokratiet blev valgt ind i Borgerrepræsentationen i 1898. Udover at sidde i Borgerrepræsentationen sad han også i Folketinget, hvor han var blevet valgt ind i 1884. Han opnåede både at blive formand for Folketinget og for Borgerrepræsentationen, to poster han besad samtidig fra 1901-1905. Han var også en aktiv debatør i den pædagogisk debat. Københavns historie bind 5, s. 16.
11. Ibid. s. 1773f
12. Udvalget bestod af F. Andersen, R. Andersen, Bing, Bondesen, Duurloo, Koch, C. Møller og formand og ordfører Herman Trier – Borghjerg havde også siddet i udvalget, men var blevet afløst af Bondesen, der nævnes ingen grund til hans udtræden.
13. Tallene findes i BF Bind 67 tillæg, 1907, s. 589. Henvisningen til tallene i BF bind 67, 1907, s. 1891ff.
14. BF bind 67, 1907, s. 1892.
15. Ibid s. 1901
16. Ibid s. 1895.
17. Ibid s. 1901.
18. Ibid s. 1893. I overensstemmelse med princippet om én klasserække, som den bærende række i skolen, blev normalklasserne også omtalt som hovedskolen.
19. BF bind 67, 1907, s. 1895.
20. Disse tal er – som de efterfølgende i artiklen – taget fra *Beretning om det københavnske Borger- og Almueskolevæsens tilstand 1900-1920*.
21. Københavns Kommuneskole blev oprettet som medlems og meddelelsesblad i 1908 og udkom en gang om ugen. Analysen af hjælpeklasselærernes holdning og forståelse af hjælpeklasserne bygger på samtlige indlæg omhandlende hjælpeklasser i Københavns Kommuneskole fra 1908-1915, men også de få indlæg fra 1915 – 1919 om hjælpeklasser er gennemlæst.
22. Som det fremgår af tallene var det muligt at benytte sig af parallelomflytning, men kun i ringe udstrækning. Kritikere ønskede at det blev gjort til reglen i stedet for undtagelsen. Oversidning indenfor samme klasstype forekom også men kun i forsvindende lille omfang.
23. Klassekvotienten i hjælpeklasserne varierede fra omkring 15 til 21 i perioden, dog således at den i de lave hjælpeklasser var lavest og højest i 4. og 5. hjælpeklasse, hvorefter den igen faldt i 6. og 7. hjælpeklasse. Til sammenligning var klassekvotienten i normalklasserne ca. 32 i 1. klasse hvorefter den faldt til ca. 21 i 7. klasse.
- 24. Den borgerlige gruppe bestod af Højrefolk og til tider enkelte liberale, der ikke kunne tilslutte sig den radikale linje.
25. Se »Timeplan for Hjælpeklasserne« Skoledirektionens kopibog 1911-13 dokument nr. 385b.
26. Skoledirektionens kopibog 1911-13 dokument nr. 385b.
27. Skolebudgettet udgjorde en væsentlig del af kommunens samlede budget og udgifterne til skolevæsenet var stigende. For de nøjagtige tal se Borgerrepræsentationens budgetforhandlinger.
28. Sofus Bech i KK nr 37 10/9. 1913 s. 178. Stavefejl medtaget.
29. KK nr 50 10/12. 1913 s. 245.
30. BF 9/2/1914 Årgang 73 s. 2667
31. Skoledirektionens kopibog 1914-16 dokument nr. 280C (Cirkulæret blev også aftrykt i KK nr 46 18/11. 1914 s. 214f.)
32. Niels Abildgaard i KK nr 42 15/10. 1913 s. 203
33. P. W. Lindholm i KK nr 43 22/10. 1913 s. 209f.
34. H.C. Johannessen havde som viceinspektør praktisk erfaring indenfor Københavns skolesystem, men var også som forfatter til pjecen *Den offentlige Byskoles Veje og Maal* (De socialdemokratiske diskussionsklubber. Fr. Weiss bogtrykkeri. 1906.), en af de få i samtiden, der litterært havde formuleret et ideal for enhedsskolen. Dette var et ideal der, kort fortalt, byggede på en folkeskole uden mellem- og realskole, bestående af 10 års ubrudt skolegang uden optagelsesprøver undervejs og med direkte adgang til gymnasiet. Efterfølgende var Johannessen en konsekvent modstander af en hvilken som helst form for deling. I perioden op til undervisningsplanens tilblivelse i 1908, og i den efterfølgende debat, havde dette ideal ikke nok gennemslagskraft, til trods for at han flere gange blev fremhævet af ledende socialdemokrater. På længere sigt skulle dette ideal dog vise sig at slå igennem.
35. Rolf Biilmann i KK nr 44 29/10. 1913 s. 214.
36. Nikoline Maria Helms i KK nr 39 27/9 1910 s. 187f. Beskrivelsen af hjælpeklasseeleverne i to grupper bygger på hendes udsagn, men kan genkendes i senere indlæg fra andre hjælpeklasselærere på justeringsfløjen.
37. Sofus Bech i KK nr 37 10/9. 1913 s. 177.
38. Hvorfor procentdelen af betalingsskoleelever der går i hjælpeklasse falder allerede i 1913 er ikke lige til at forklare.
39. Oplysninger om værneklasseelevernes sociale baggrund er med til at underbygge dette billede, idet de

- viser at værneklasseeleverne kom fra de laveste sociale lag og værneklasseeleverne blev i reglen henvist fra en hjælpeklasse. Se Københavns stadsarkiv under journalsager over de enkelte værneklassebørn fra Maria Kirkeplads værneskole. Her oplyses bl.a. om forældrenes erhverv, boligforhold mm.
40. H. Stephensen i KK nr 47 19/11. 1913 s. 234.
41. Stikprøven er baseret på hovedbøger fra Skt. Hansgades og Enghavevejens friskoler og Nørre Allés Betalingsskole. Når nye elever blev indskrevet i skolerne blev bl.a. deres navne, klassetrin og deres forsørgers stilling anført i hovedbøgerne. Københavns stadsarkiv.
42. En hjælpeklasselærer fortæller således begejstret om geografitimerne, hvor hun ved brug af 'klippe-kort', tegning og farvelægning har motiveret eleverne, der anså undervisningen som en leg. Thyra Mortensen i KK nr 16 21/4. 1915 s. 91.

Janus W. Christiansen

Mikkel S. Thomsen

Jacob Walter

Janus Wolff Christiansen og Mikkel Solgaard Thomsen læser Historie og Forvaltning på RUC, Jacob Walter læser Historie og Geografi.